

СЕКЦІЯ 5. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-623-5-7>

ПРАВО НА ТАЄМНИЦЮ В ЕПОХУ «BIG DATA» ТА ТОТАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Биков Н. А.

студент II курсу соціально-гуманітарного факультету

Науковий керівник: Романюк О. В.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

м. Київ, Україна

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким переходом до цифрової парадигми існування, ключовим елементом якої є технології великих даних (Big Data). Право на таємницю та недоторканність приватного життя, що історично формувало фундамент людської свободи та автономії, нині опинилося під безпрецедентним тиском. Тотальне оцифрування соціальних процесів призводить до перетворення індивіда на масив інформації, внаслідок чого стираються межі між публічним, приватним та інтимним простором. Формування явища, яке в науковому дискурсі отримало назву «цифровий паноптикум», зумовлює необхідність негайного філософсько-правового переосмислення базових прав людини. Захист людської гідності потребує розробки новітніх механізмів гарантування інформаційного самовизначення особи в умовах функціонування предиктивних алгоритмів та систем масового алгоритмічного нагляду.

Проблематика трансформації систем нагляду та приватності є предметом пильної уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Філософсько-правові аспекти інформаційного суспільства ґрунтовно досліджувалися в працях О. Г. Данільяна, О. П. Дзьобаня та В. С. Цимбалюка. Основи розуміння концепції дисциплінарної влади та нагляду закладені в класичних роботах М. Фуко. Особливості переходу до «суспільств контролю» проаналізовані Ж. Дельозом. Сучасний етап комерціалізації персональних даних концептуалізовано Ш. Зубоффом у

теорії наглядового капіталізму. Специфіку «плинного спостереження» та цифрову ідентичність вивчали З. Бауман та Д. Лайон. Правові механізми захисту цифрової особистості детально розкрито у працях Д. Солове.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-правового аналізу трансформації права на таємницю під впливом технологій Big Data та розробці концептуальних підходів до забезпечення інформаційного самовизначення особистості.

Для глибинного розуміння проблеми необхідно насамперед визначити онтологічну сутність феномену Big Data. У сучасному науковому дискурсі даний концепт становить собою не просто масив інформації надвеликого обсягу, а передусім новітню методологію безперервного алгоритмічного аналізу поведінки суб'єктів. Відбувається глобальний процес «датафікації» (datafication) буття, за якого будь-який прояв людської життєдіяльності – від фізіологічних показників та геолокації до емоційних реакцій та соціальних зв'язків – конвертується у машиночитний цифровий формат. Впровадження цієї методології радикально змінює правову природу взаємовідносин між особою та соціумом.

Традиційне право на приватність, яке історично тлумачилося в американській та європейській правових доктринах як пасивне «право бути залишеним у спокої» (the right to be let alone), сьогодні демонструє свою фундаментальну доктринальну недостатність. Класична юриспруденція розглядала порушення таємниці як просторове або фізичне втручання в особистий простір. Проте технології великих даних діють інакше: вони агрегують розрізнені, зовні нейтральні фрагменти відкритої інформації для генерації надточного психометричного профілю особи. У цифровому вимірі право на таємницю об'єктивно змушене трансформуватися у право на інформаційне самовизначення – юридично закріплену та технічно забезпечену здатність особи самостійно контролювати процеси збору, агрегації та використання власних цифрових слідів.

У філософському дискурсі загрози тотального спостереження найповніше розкриваються через концепцію цифрового паноптизму. Згідно з класичними дослідженнями М. Фуко, ефективність нагляду полягає не у фізичному примусі або прямому насильстві, а у формуванні в індивіда стійкого відчуття постійної видимості. Саме усвідомлення потенційного спостереження змушує суб'єкта інтерналізувати владу та вдаватися до самоцензури. В епоху Big Data механізм паноптикону досягає своєї абсолютної ефективності: алгоритми, що здійснюють нагляд, залишаються абсолютно

невидимими і незрозумілими для індивіда, натомість життя самого індивіда стає абсолютно прозорим для інформаційних систем.

Паралельно з паноптизмом формується явище «синоптикону» (synopticon), за якого завдяки соціальним мережам мільйони людей здійснюють добровільний взаємний нагляд. З. Бауман та Д. Лайон характеризують цей стан суспільства як «плинне спостереження» (liquid surveillance). На відміну від жорстких тоталітарних систем минулого, сучасне спостереження не викликає спротиву, оскільки воно проникає в усі сфери буття під виглядом надання сервісних зручностей, безпеки та персоналізованого контенту. Індивіди добровільно відмовляються від приватності в обмін на соціальне схвалення та технологічний комфорт, що призводить до алгоритмічної редукції живої особистості до фрагментованого набору статистичних закономірностей.

Згадану трансформацію передбачив Ж. Дельоз у своїй концепції переходу від дисциплінарних суспільств до «суспільств контролю». Якщо раніше влада оперувала фізичними бар'єрами (стіни, кордони), то нині вона функціонує через коди та паролі у відкритому просторі. Людина як цілісний неподільний індивід зникає; на її місце приходять «дивідуум» (dividual) – сукупність баз даних, ринкових маркерів та банківських виписок. Це створює серйозну правову колізію: правозастосовна практика спрямована на захист цілісної людської гідності, тоді як технологічні гіганти оперують лише алгоритмічними частинами нашого цифрового профілю, які де-юре не завжди визнаються конфіденційними.

Окремого ґрунтовного аналізу вимагає економічний аспект експлуатації таємниці. Як аргументовано доводить Ш. Зубофф, сучасна глобальна економічна модель, визначена як «наглядний капіталізм» (surveillance capitalism), базується на привласненні людського досвіду як безоплатної сировини. Агреговані поведінкові дані («поведінковий надлишок») використовуються не стільки для покращення сервісів, скільки для розробки потужних предиктивних моделей. Зазначені моделі здатні не лише з високою ймовірністю прогнозувати дії індивіда, а й непомітно модифікувати його поведінку в інтересах транснаціональних корпорацій або державного апарату шляхом мікротаргетингу.

Філософсько-правовий вимір даної проблеми зводиться до втрати індивідом свободи волі та права на власне майбутнє. Якщо алгоритм здатний математично вирахувати та спрямувати наступний крок людини (її електоральний вибір, споживчу перевагу чи соціальну реакцію), концепція вільної волі, на якій базується вся сучасна теорія

права та юридичної відповідальності, зазнає краху. Суспільство стикається з феноменом «алгоритмічного детермінізму».

На правовому рівні ситуація ускладнюється поширенням аргументу «мені нічого приховувати» (the "nothing to hide" argument), який часто використовується для виправдання систем тотального стеження заради національної безпеки. Проте, як зазначає американський правознавець Д. Солове, приватність стосується не приховування протиправних дій, а збереження людської гідності та захисту від дисбалансу влади. Відсутність приватності робить людину вразливою до дискримінації, хибних алгоритмічних рішень та соціального конформізму.

Загальноприйнята у цифровому середовищі практика отримання згоди на обробку даних (модель «notice and consent» або clickwrap-угоди) де-факто перетворилася на юридичну фікцію. Суб'єкт правовідносин, погоджуючись з багатосторінковими умовами конфіденційності, об'єктивно не здатен досягнути масштаби, тривалість та наслідки подальшого алгоритмічного аналізу власного цифрового профілю третіми сторонами. Ця асиметрія інформації та влади нівелює саму суть добровільної згоди як фундаментального правового інституту.

Реалізація загроз тотального спостереження на практиці, що була підтверджена викриттями систем масового алгоритмічного стеження (кейс Е. Сноудена), а також скандалами щодо маніпуляцій з даними виборців (кейс Cambridge Analytica), каталізувала часткове реформування міжнародного права у сфері захисту даних. Яскравим прикладом є імплементація Загального регламенту про захист даних (GDPR) в Європейському Союзі, який закріпив «право на забуття» та право не підлягати виключно автоматизованому прийняттю рішень.

Водночас юридичні механізми стабільно відстають від темпів еволюції систем штучного інтелекту та Big Data.

Вирішення окресленої проблеми на сучасному етапі розвитку правової системи потребує концептуального зсуву. Необхідний перехід від застарілої доктрини формального «захисту інформації» до парадигми захисту «цифрової людської гідності». На практиці це вимагає нормативної імплементації принципів «Privacy by Design» (приватність за замовчуванням на етапі архітектури систем) та алгоритмічної прозорості. Законодавство має гарантувати, що людина залишатиметься найвищою цінністю, а не об'єктом капіталізації чи інструментом у системі глобального цифрового спостереження.

Отже встановлено, що в епоху технологій Big Data традиційне розуміння права на таємницю остаточно втратило свою регулятивну та захисну функцію. Тотальне алгоритмічне спостереження (цифровий паноптизм) та безперервна експлуатація поведінкових даних у межах

наглядного капіталізму провокують безпрецедентну кризу автономії особистості, перетворюючи людину з суб'єкта права на об'єкт машинного прогнозування та загрожуючи самій свободі волі. Доведено, що подолання цих екзистенційних загроз вимагає концептуального оновлення сучасної юриспруденції: обов'язкового переходу від формального захисту інформації до комплексного гарантування «цифрової людської гідності» через нормативну імплементацію права на інформаційне самовизначення та принципів приватності за замовчуванням.

Література

1. Арістова І. В. Організаційно-правові засади управління інформаційними ресурсами в Україні : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 385 с.

2. Данільян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство та еволюція концепції приватності: філософсько-правовий вимір. *Право і безпека*. 2018. № 1. С. 12–18.

3. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2010. 388 с.

4. Bauman Z., Lyon D. *Liquid Surveillance: A Conversation*. Cambridge: Polity Press, 2013. 192 p.

5. Lyon D. Surveillance, Snowden, and Big Data: Capacities, consequences, critique. *Big Data & Society*. 2014. Vol. 1, No. 2. P. 1–13.

6. Solove D. J. *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*. New York: NYU Press, 2004. 283 p.

7. Foucault M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1995. 333 p.

8. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2019. 704 p.